

אור השכל

גליון בית המדרש עיון למחשבה . משיעורי הרב יצחק לאווי

פרשת ראה ערב שבת מברכים אלול תשפ"ה • גליון א'

מבוא קצר לסדרת השיעורים על סדר שמונה פרקים.

בסדרה זו נלמד את ספר שמונה פרקים להרמב"ם. פרקים אלו הם הקדמת הרמב"ם לפירוש מסכת אבות שבפירוש המשנה שלו. ובהם מציג הרמב"ם את עיקרי יסודות תורת המוסר שלו, שעל פיהם יפרש את פרקי אבות המורכב מאמרות חכמים בענייני המוסר.

המטרה והדרך

מטרתנו בשיעורים הללו אינו לשמוע על דעות הרמב"ם בלבד, או לספר על המחלוקות שבין דעותיו ובין דעות חכמים אחרים, כיצד הוא מגיב להם וכיצד הם מגיבים לו, למען נהיה חכמים ומשכילים ונדע דברים הרבה.

דרכנו בנויה על ההנחה שישנה דרך חיים טובה עתיקה עמוקה ורחבה, דרך מושכלת ומובנת, שהיא גם דרך התורה, או התורה איננה כי אם ביטוי שלה או אופן שלה (כאשר נלמד בפירוט בס"ד בפרק ב של שמונה פרקים על היחס שבין התורה לדרך החיים הכללית) וכי מנקודת המבט שלה רוב המבוכות שאנחנו נבוכים בהם בחקירות המחשבה והתורה נמסים להם, או לפחות מקבלים ציור הרבה יותר טוב.

ראיית דרך זו אבדה מאתנו באורך הזמן לסיבות רבות ושונות (אשר נשתדל לחקור אודותם במה שיבוא), עד אשר רובנו קוראים בכתבי הרמב"ם או בכתבי הזוהר והמקובלים הקדמונים, ומפרשים את מושגיהם היסודיים כמושגים שונים לגמרי הקשורים ביניהם בקושי בשיתוף השם. וזאת לפי ששכחנו את אופני החשיבה הבסיסיים שלהם.

אבל הדרך עצמה איננה אבודה, היא עדיין טובה ורחבה ומביאה לחיים מלאים ושמחים. גם אין אנחנו כפויים בגלל הדור שנולדנו בה שלא לקבל את מושגיה, ואין מושגיה רחוקים מן הדעת היומיומית הפשוטה שלנו. אדרבה, בהרבה מקרים נשתדל להראות שדווקא דרך המחשבה העתיקה היא הפשוטה והאינטואיטיבית, וברגע שנרפה לנו מן עקרונות יסוד שלנו הנתפסים לנו בדוגמטיות יתירה כעקרונות יסוד שאין לעבור עליהם, ייפתחו הדרכים לפנינו כפתחו של אולם.

הרמב"ם ושאר ישראל

דרך זו מוצאת לה ביטוי מפורש ומועיל מאד, בהקשר התורני והיהודי, בכתבי הרמב"ם, ועל כן אנחנו משתדלים לפתוח אותה בלימוד דבריו. היות הרמב"ם נתפס כחריגה מן המיינסטרים תועיל לנו בעיקר בכדי לדלג מעל התפיסות המורגלות שלנו, שכן כאשר מונח בראש שהספר שאנחנו קוראים אינו אומר בדיוק אותו דבר כמו שהמלמד בחיידר אמר, נפתח לנו אפשרות לקבל משהו עדיף ממנו, וזאת בתנאי שלא נראה את המורה כמי שאומר את כל מה שאנחנו חושבים נגד ה'חיידר רבי'.

אין אנחנו רוצים לעסוק באיזה 'רמבמיוס', או בדברים המיוחדים לשיטת הרמב"ם, השונה מן השיטה הרווחת והפשוטה. אדרבה נשתדל לגעת דווקא בדברים שהיו מוסכמים באופן יסודי על כל החושבים עד לדורות אחרונים, ונשתדל גם להראות אשר רוב השיטות הידועות כמנוגדות לרמב"ם, כאשר הם נכנסים להסביר דברים אמיתיים, משותפים ברוב הנחות היסוד העמוקות שלהם (והשונות משלנו). אדרבה, מה שישנם וויכוחים גדולים, הוא דווקא לפי שהם כולם מקבלים את אותם עקרונות יסוד, שכן וויכוח איננו יכול להתקיים כי אם על מצע משותף. נשתדל להראות למשל כיצד הוויכוח בין הרמב"ם ובין המקובלים ניתנת להבנה רק כמחלוקת פנימית בתוך השיטה העתיקה הכללית.

הבעיה בדרך הלימוד הרגיל המבוסס על הסמכות

אחד הקשיים הגדולים בהבנת רוב חכמת קדמוננו, קושי הקיים אפילו בלימוד הרמב"ם ברוב המקומות, הוא שהם אינם נוהגים להתחיל מן ההתחלה. אנחנו נוהגים בדרך כלל ללמוד את דברי רבותינו בדרך של קבלה, 'כך אומר הספר הקדוש הזה'. ולכל היותר, אנחנו משתדלים להבין 'מה אמר'. ולפי שכך נוהגים ללמוד, כך נוהגים רבותינו גם לכתוב בדרך כלל, 'כך הוא כי אני אומר שכך הוא'. אין כוונתי כאן לשפוט את צורת הלימוד והכתיבה הזו, אלא להצביע על כך.

אפילו כאשר לומדים דברים שאמורים לעורר את המחשבה לדרך חשיבה אחרת, אנחנו מורגלים לקרוא אותם כעוד סוג של סמכות 'אבל הרמב"ם אמר אחרת'. ודרך כתיבתו של הרמב"ם ברוב המקומות, הוא באמת של סמכות המסכמת את היוצא מן המחשבה, ומעמתת אותו עם מקורות אחרים ומתמצם. ואנחנו, שמעולם לא חשבנו בעצמנו למה בעצם יש לחשוב את המחשבה הראשונה הסותרת את פשטי הכתובים על דרך משל, אין לנו כי אם לבחור אם לקבל את הצעתו של הרמב"ם כי הרמב"ם אמר, או לדחותו כי איננו נראה לנו מתאים למחשבה הראשונה שלנו או לפשט הכתובים.

[היוצא-מן-הכלל הגדול מדרך הלימוד שהזכרתי הוא לימוד גמרא בעיון הנהוג, שבו אין לומדים את דברי המפרשים רק בדרך קבלה אלא גם בודקים אם דבריהם מתאימים למקורות הראשונים או הגמרא. אך, גם דוגמא זו מוגבלת למדי, כפי שאנחנו רואים שכאשר מגיע הדבר להלכה נרתעים רוב הלומדים מלאחוז בדעתם. וכמו כן לפי שאפילו המקצינים בו, אינם מעיזים לשאול על הגמרא עצמה למה היא אומרת דבר, ונמצא סוף הכל הוא קבלה מן הסמכות ולא דיון בסברא עצמה].

גם סמכות הרמב"ם לא תצילנו מבעייתנו

מובן מאליו, שאם כוונתנו הוא בעיקר לתרגל את אופן המחשבה העתיקה, באמונתנו שהיא תעזור לנו גם בזמן הזה, שלא תגיע לנו שום תועלת מאופן מהלימוד הזה. אפילו אם נסכים לקבל את כל מה שאמר הרמב"ם באמונה שלימה. שכן הדבר המעכב אותנו איננו השאלה איזה סמכות לקבל, אלא הרגלי המחשבה שלנו שמעכבים בעדנו מלהיכנס אל הדרך הטובה הנ"ל, וכל עוד לא נאלץ את מחשבותינו להיפתח לאופני הדרך הטובה, גם אם נסכים לקבל את כל מה שאמר הרמב"ם לא נוכל להבין כמעט מילה ממה שאמר.

לפיכך, לטובת מטרתנו, אין עצה כי אם לחזור אל אותם המחשבות הראשוניות עצמם שאותם הרמב"ם חשב (וכפי דעתנו, גם כל שאר חכמי הדורות הקודמים), ולהשתדל להתבונן התבוננות נקיה וראשונית בשאלות שעליהם התבססה כל אופן המחשבה הישנה, ועל ידי כך לחשוב את אותם המחשבות שחשבו הם, ואז נוכל גם לחיות את החיים שחיו הם, ולחדש את החידושים שחידוש הם, או למצוא דרכים חדשות בתוך אותה מסגרת.

הקדמת חכמת החיים לכל חכמה

מבין כל סוגי החכמות והמדעים הנצרכים לנו, ישנה חכמה אחת הנצרכת לנו ביותר, והיא המארגנת לנו בחיים הממשיים שלנו את כל שאר החכמות. החכמה הזאת היא חכמת המוסר, המכונה בלע"ז האתיקה. ובלשון הראשונים, חכמת השלימות האנושית, או האושר האנושי. או מדע המידות הטובות. וכאשר אנחנו מדברים על התרחקות מאופני מחשבה שאיפשרו לראשונים את כל אותו העושר שאנחנו מבחינים בהם, אנחנו מדברים לראשונה על התרחקות מאופן חכמת החיים שלהם, דהיינו חכמת המידות שלהם. כי גם אם מטרתו הסופית של האדם איננו כי אם ההתבוננות השכלית המופשטת, הרי התבוננות זו עצמה היא מעשה ממעשי האדם בחייו, ואם כן נצרך לנו בירור אודות מה טוב שיעשה האדם בחייו, והבנה כיצד לחיות את חיי ההתבוננות האלה, שיוביל אותנו אל אותו החכמה הטהורה.

בנוסף להיות חכמה זו הנחוצה ביותר, היא גם החלק מן החכמה העתיקה שהכי קל להראות לגביה שהיא שורדת יפה ואין דינה להיות בטלה בהשתנות העולם, שכן קל לראות שהתחדשות המדע או הטכנולוגיה אינה נוגעת הרבה לשאלת מה הם החיים הטובים. ואינה כי אם מוסיפה פעולות מסוימות או ידיעות מסוימות שבהם נחיה את החיים הטובים, או שאלות פרטיות חדשות כיצד נחיה את החיים הטובים עם הטכנולוגיה הזו וכדומה. אבל עצם חכמת החיים הטובים אין סיבה שתשתנה בגלל החידושים האלה. ובכל זאת (מסיבות שנבארם להלן) דווקא בדברים הללו איבדנו ביותר את השפה ואת החיים שהסכימו עליה הראשונים. ויש לקוות שאם נצליח להחזיר אותה אלינו, ייפתחו לנו גם שאר שערי החכמה הקדומה או לפחות נתקרב אליהם.

טעם לימוד שמונה פרקים דווקא

לפיכך ראוי לנו להקדים לכל לימוד את לימוד שמונת הפרקים, שבהם פרש הרמב"ם את סוג החיים שהוא מאמין שטוב לנו להיות. נוסף לכך, שמכל ספריו, הרי בספר זה, כמו דרכו באופן כללי בפירוש המשנה, מתקרב הרמב"ם ביותר אל אופן הלימוד שאנחנו זקוקים לו, שהוא הניסיון להסביר למי שעוד איננו חושב את המחשבות הללו כלל, למה שיחשבתם ואיך יחשבתם.

ובדבר זה מיוחד פירוש המשנה משני הספרים הגדולים האחרים של הרמב"ם, שהאחד מהם פשוט מדי ביחס לזה והשני מורכב מדי. בספר משנה תורה הרמב"ם כותב את הכל כפסקי הלכה סופיים ואיננו נותן טעם לדברים, ולפיכך הוא פחות מדי למטרנו. ובספר מורה נבוכים להיפך, הוא מדבר רק למי שכבר יודע את הטעמים הפילוסופיים לכל היסודות הפילוסופיים ואיננו עוסק כי אם בתיווך האמיתות הפילוסופיות עם אמיתות התורה, ולפיכך הוא מסובך מדי למטרנו. רק בהקדמותיו לפירוש המשנה, שנכתב כספר מועיל להמון בית ישראל הלומדים משניות, ועם רצונו גם ללמד מן האמיתות, הרי הוא מסביר מעט את עצם המחשבות ומסבירם למתחילים שלא למדו עדיין כלל את שורשי החכמה. (וייתכן גם שהטעם שפירוש המשנה נכתב באופן זה תלוי גם בשלבי מחשבותיו של רבינו כיצד ילמד לבית ישראל את האמת, כפי שנראה בסוף ההקדמה בענין חזרתו מכתובת ספר הנבואה וספר ההשוואה, שבתחילה חשב שיו

כל לעשות את הממוצע הזה להסביר להמון את החכמות ולפרשם בתוך המקורות, ובסוף החליט להפריד יותר, שאל ההמון ישאיר את פשט המקורות כפי שהם, ואל החכמים ידבר כפי שהם כבר יודעים את האמיתות, ולכן לא נשאר לו מקום ביניהם שבהם יסביר את עיקרי החכמות להמון, אלא בדרכים מאד פסוקות כמו במשנה תורה)

הוספתנו על הרמב"ם

אנחנו נוסיף על הסברי הרמב"ם בשניים. האחד הוא על ידי שנחזור אל מקורות המחשבות שהרמב"ם מביא (כפי שציין בעצמו בפתחתו כאן), כי בהם רוב הפעמים יתגלה לנו הרבה יותר את טעמי ושורשי המחשבות והשאלות המביאות אליהם, כי למרות שהוא כותב כאן למתחילים הרי עדיין דבריו סיכומי סיכומים של מחשבות גדולות ורחבות (וכפי שכותב ומציין בעצמו) וכאשר חוזרים למקורותיהם הראשונים מוצאים אנחנו את הדרכים להגיע אל אותם המחשבות מתוך ההתחלה הראשונית של המחשבה.

והדבר השני, הוא שנצטרך גם להסיר את מסווה הדעות הרווחות שלנו, שבהם הרבה דעות שלא הוצרך הרמב"ם להתמודד איתם כי בימיו היו גם מוסכמות ההמוניות בדברים הללו קרובים יותר אל דעותיו, אבל אנחנו לפי מצבנו נצטרך להקדיש הרבה זמן להעביר את החלודה של הנטיות המורגלות והאופנים שאנחנו חושבים בהם על החיים הטובים, בכדי לפנות את המקום למחשבות הראשונים.

לפי שכוונתנו הוא שנוכל אנחנו לחשוב בעצמנו את המחשבות, נדגיש הרבה יותר את השאלות המובילות להם, ואת הצדדים שהעלאת השאלות פותחת בפנינו, מאשר את המסקנות והמהלכים הסופיים. למרות שקשה מאד לעשות דבר זה בכתבה, נשתדל.